

Особи з обмеженими фізичними можливостями на ринку праці України: стан, проблеми та перспективи

Вступ. Актуальність проблеми зайнятості людей з обмеженими фізичними можливостями сьогодні є беззаперечною. В Україні поряд із збільшенням в складі населення частки осіб з функціональними обмеженнями спостерігається зростання чисельності працюючих інвалідів. Так, за період 2001-2005 рр. їх кількість зросла на 18,4%. Однак, незважаючи на це, питома вага інвалідів, охоплених трудовою зайнятістю, все ще залишається невисокою. Так, станом на початок 2006 року з 2373 тис. інвалідів¹ працювали 331,7 тис. осіб, тобто 14%. Особливо складне становище із зайнятістю інвалідів I і II груп, серед яких питома вага працюючих – менше 7% [1].

Дослідженню питань соціального захисту уразливих верств населення, трудових відносин, зайнятості та ринку праці, професійного навчання населення, присвячені праці таких відомих вчених, як: С.І. Бандура, І.Ф. Гнибіденка, О.А. Грішнєвої, С.І. Дорогунцова, Т.А. Заяць, А.М. Колота, Г.І. Купалової, В.І. Куценко, Е.М. Лібанової, В.М. Петюха, М.В. Семикіної [3, 4, 5, 6, 7, 8].

Постановка завдання. Водночас питання дослідження становища осіб з обмеженими фізичними можливостями на ринку праці України, проблеми та перспективи їх зайнятості в сучасних умовах побудови соціально орієнтованої ринкової економіки все ще залишаються нерозв'язаними. Актуальність і недостатня вивченість вказаних проблем визначили вибір теми даної статті.

Результати. За даними Держкомстату України, на 1 січня 2006 р. на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності і господарювання працювали 331,7 тис. осіб з інвалідністю, з них 227,8 тис. становили інваліди третьої групи (табл. 1).

¹ Загальна чисельність інвалідів без урахування дітей - інвалідів віком до 18 років

Таблиця 1

Динаміка чисельності працюючих інвалідів-пенсіонерів в Україні за видами економічної діяльності (тис. осіб)*

	І та II групи інвалідності					III група інвалідності				
	2001	2002	2003	2004	2005	2001	2002	2003	2004	2005
Всього	93,4	96,8	97,6	99,8	103,9	186,8	198,6	186,2	217,0	227,8
в т.ч. сільське, лісове господарство	15,6	14,9	12,8	11,5	10,4	24,5	24,2	23,1	22,9	22,4
рибне господарство	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3
промисловість	33,0	32,0	31,5	31,6	31,4	81,0	81,0	82,2	83,7	86,8
будівництво	4,0	4,0	3,9	4,3	4,8	9,6	9,2	9,2	9,5	10,2
оптова й роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами; послуги з ремонту	6,1	6,6	6,9	7,4	9,3	7,5	8,4	8,7	9,3	11,1
готелі та ресторани	0,7	0,7	0,6	0,9	1,0	1,0	1,1	1,2	1,1	1,4
транспорт і зв'язок	4,8	5	5,5	4,9	5,7	14,5	14,6	15,2	15,7	17,0
в т.ч. пошта та зв'язок	2,1	1,5	1,7	1,5	1,9	4,1	4,1	4,3	4,4	4,9
фінансова діяльність	1,1	1,9	2,4	2,9	3,3	1,7	2,6	3,0	3,7	4,4
операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам	4,3	4,6	5,0	5,2	6,0	8,1	8,7	9,2	9,7	10,6
державне управління	2,1	2,5	2,9	3,3	3,8	3,6	4,9	5,7	6,7	7,8
освіта	8,0	9,2	9,8	10,7	12,1	10,7	13,3	15,9	17,6	20,5
охорона здоров'я та соціальна допомога	9,7	10,0	10,6	11,4	11,5	19,7	21,4	24,5	26,4	28,9
колективні, громадські та особисті послуги	3,4	3,7	3,8	4,0	4,3	4,3	4,8	5,2	6,0	6,4

* Джерело даних: Статистичний щорічник України за 2001 рік. – К.: Вид-во „Консультант”, 2002. – 644 с. Статистичний щорічник України за 2002 рік. – К.: Вид-во „Консультант”, 2003. – 600 с.; Статистичний щорічник України за 2003 рік. – К.: Вид-во „Консультант”, 2004. – 664 с.; Статистичний щорічник України за 2004 рік. – К.: Вид-во „Консультант”, 2005. – 591 с.; Статистичний щорічник України за 2005 рік. – К.: Вид-во „Консультант”, 2005. – 576 с.

Розподіл чисельності працюючих інвалідів-пенсіонерів в Україні за видами економічної діяльності має такий вигляд: найбільше – 35,6% працюючих осіб з інвалідністю зайнято в промисловості, 12,2% – в сфері охорони здоров'я та соціальної допомоги, 10% – в сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві, 9,8% – в освіті. При цьому, за період 2001-2005 рр. чисельність осіб з обмеженими фізичними можливостями, які працюють в сфері охорони здоров'я та соціальної допомоги зросла на 40%, в сфері освіти – на 70%. За цей самий період в промисловості їх чисельність зросла лише на 3,7%, в сільському господарстві відбулося скорочення чисельності працюючих інвалідів на 26,4%. Необхідно відмітити, що в соціальній сфері зростає зайнятість осіб з обмеженими

фізичними можливостями усіх груп інвалідності. Так, за аналізований період у сфері освіти кількість працюючих осіб з інвалідністю I та II груп зросла більше, ніж у 1,5 раза, а III групи – майже удвічі. Це свідчить про те, що умови праці в цій сфері є привабливими для осіб з обмеженою працездатністю.

Аналіз статистичних даних свідчить про низьку ефективність системи стимулювання зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями. Так, протягом 2005 р. кількість інвалідів, які звернулися до органів соціального захисту населення за допомогою у працевлаштуванні склала 8844 осіб, або лише 0,4% від усієї кількості не охоплених трудовою діяльністю осіб з інвалідністю² [1, с. 50; 2, с. 54]. Серед них 8411 (на 7,6% більше, ніж у 2004 р.) осіб виявили готовність працювати на звичайних підприємствах, 188 – на спеціалізованих (102 – для сліпих, 86 – для глухих), 244 – виявили бажання працювати на умовах надомної праці (рис. 1). Більшість осіб з обмеженими фізичними можливостями не висували спеціальних умов щодо гнучкості режиму праці, водночас 4,2% інвалідів зазначили, що бажали б працювати на умовах скороченого робочого тижня, 3,8% – на умовах скороченого робочого дня, 4,7% – за тимчасовою трудовою угодою. Очевидно, що пільгові умови праці, такі, як скорочений робочий день чи тиждень є небажаними тому, що пов'язані із зменшенням розміру заробітної плати.

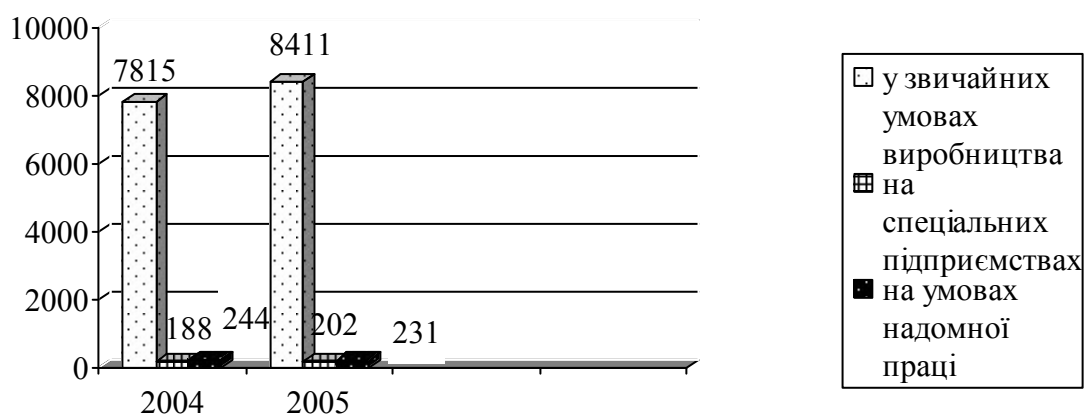

Рис. 1. Розподіл інвалідів за умовами праці, в яких вони виявили бажання працювати

² Соціальний захист населення України у 2004 році. С. 50, Соціальний захист населення України у 2005р С. 54

Аналіз стану працевлаштування осіб з інвалідністю органами соціального захисту населення свідчить про деяке зростання активності осіб з інвалідністю у вирішенні проблеми своєї зайнятості (табл. 2). Так, кількість осіб з обмеженими фізичними можливостями, які звернулися з питань працевлаштування протягом 2005 р. зросла на 7,2% порівняно з 2004 р.. При цьому найбільш активними серед цієї категорії громадян на ринку праці є особи з III групою інвалідності, питома вага яких становить більше 70%. Кількість осіб з III групою інвалідності, які звернулися за допомогою з питань працевлаштування протягом 2005 р. зросла на 8,2% порівняно з 2004 р.

Таблиця 2

Аналіз динаміки працевлаштування інвалідів
органами соціального захисту населення, осіб*

	2004 р.				2005 р.				2005 р. у % до 2004 р. (чисельник ст. 6 : чисельник ст. 2) ×100%
	Всього	У т.ч. інваліди			Всього	У т.ч. інваліди			
		I групи	II групи	III групи		I групи	II групи	III групи	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Кількість інвалідів, які перебували на обліку для працевлаштування на початок року	$\frac{9967}{100}$	$\frac{491}{4,9}$	$\frac{2499}{25,1}$	$\frac{6977}{70,0}$	$\frac{10430}{100}$	$\frac{404}{3,9}$	$\frac{2758}{26,4}$	$\frac{7268}{69,7}$	104,6
Кількість інвалідів, які звернулися з питань працевлаштування протягом року	$\frac{8247}{100}$	$\frac{128}{1,6}$	$\frac{2107}{25,5}$	$\frac{6012}{72,9}$	$\frac{8844}{100}$	$\frac{124}{1,4}$	$\frac{2217}{25,1}$	$\frac{6503}{73,5}$	107,2
Працевлаштовано інвалідів протягом року	$\frac{5297}{100}$	$\frac{75}{1,4}$	$\frac{1381}{26,1}$	$\frac{3841}{72,5}$	$\frac{5031}{100}$	$\frac{52}{1,0}$	$\frac{1421}{28,2}$	$\frac{3558}{70,8}$	95,0
Рівень працевлаштування, %	64,2	58,6	65,5	63,9	56,9	41,9	64,1	54,7	×

* Примітка: у чисельнику наведено абсолютне значення, у знаменнику – питома вага. Джерело даних: Статистичний бюлетень „Соціальний захист населення України у 2004 році”. – Київ: Держкомстат, 2005. – С. 50. Статистичний бюлетень „Соціальний захист населення України у 2005 році”. – Київ: Держкомстат, 2006. – С. 54.

Разом з тим, на наш погляд, звуження економічних можливостей зайнятості інвалідів на тлі поступового розвитку самосвідомості інвалідів, а також у зв'язку з ухваленням урядових документів, що розширюють права і можливості інваліда на ринку праці, сприяють загостренню проблеми забезпечення зайнятості інвалідів. Статистика свідчить, що кількість працевлаштованих протягом року осіб з функціональними обмеженнями у 2005 р. знизилася на 5,0% порівняно з 2004 р.,

при цьому особливо помітно – на 7,4% – знизилася кількість працевлаштованих осіб з інвалідністю III групи. Аналіз рівня працевлаштування осіб з обмеженими фізичними можливостями (співвідношення кількості працевлаштованих протягом року інвалідів до кількості інвалідів, які звернулися з питань працевлаштування), свідчить про зниження цього показника за аналізований період, як в цілому, так і в розрізі окремих груп інвалідності. Особливо слід відмітити зниження на 9,2% рівня працевлаштування серед осіб з III групою інвалідності.

Потрібно також звернути увагу на те, що серед людей з функціональними обмеженнями, які звертаються з питань працевлаштування до органів соціального захисту, найменшу питому вагу становлять особи з I групою інвалідності. Так, у 2004 р. їх налічувалося 128 осіб, або 1,6% від загальної кількості, а у 2004 р. – 124 особи, або 1,4%. При цьому рівень їх працевлаштування також знизився з 58,6% у 2004 р. до 41,9% у 2005 р.

З нашої точки зору, мотивація інвалідів, особливо I та II груп щодо звернення до соціальних служб з приводу працевлаштування істотно знижується через відсутність безбар'єрної інфраструктури – спеціальних пристроїв та обладнання в будівлях, де розташовані ці організації (непрацюючі ліфти, відсутність пандусів тощо), складнощі пересування через відсутність спеціального транспорту та інших технічних засобів реабілітації.

Слід відмітити, що поширеним способом забезпечення інвалідів робочими місцями є спеціалізовані підприємства. В Україні нині функціонують підприємства, що перебувають у підпорядкуванні Союзу організацій інвалідів України (СОІУ), Українського товариства сліпих (УТОС) та Українського товариства глухих (УТОГ). Із загальної чисельності працівників, зайнятих на даних підприємствах, інваліди складають близько 60 %. Проте за останні роки є видимою чітка тенденція зменшення їх частки навіть на цих підприємствах, і у ряді випадків чисельність інвалідів складає 20-25% від загальної чисельності працюючих.

Вказані спеціалізовані підприємства інвалідів, організація праці на яких пов'язана із значними витратами на здійснення реабілітаційних заходів і

оснащення виробництва спеціалізованими робочими місцями, нині перебувають в скрутному становищі. Придбання сировини і матеріалів, закупівля устаткування за ринковими цінами практично підривають економічні стимули даних підприємств, знижують темпи розвитку. В умовах складної економічної ситуації підприємства, що застосовують працю інвалідів, все більше втрачають своє реабілітаційне призначення, інвестиційна діяльність їх практично зведена до нуля, припинилася робота по укомплектуванню робочих місць спеціальним устаткуванням.

З прийняттям Закону України „Про внесення змін до деяких законів України щодо оподаткування підприємств та організацій громадських організацій інвалідів” розширилися пільги цих виробничих структур. Так, раніше пільгами з оподаткування користувалися лише підприємства Всеукраїнських громадських організацій інвалідів Українського товариства глухих (УТОГ), Українського товариства сліпих (УТОС), Союзу організацій інвалідів України (СОІУ), які займалися власним виробництвом товарів народного споживання, торгівельними та посередницькими операціями. Після прийняття вищевказаного закону таке право набули всі підприємства, громадські організації інвалідів, незалежно від їх реєстраційної приналежності (всеукраїнські, обласні, міські, районні). Крім того, створена міжвідомча Комісія з питань діяльності підприємств та організацій громадських організацій інвалідів. Вона приймає рішення щодо надання пільг з оподаткування підприємствам громадських організацій інвалідів, діяльність яких пов'язана з життєдіяльністю вищевказаної категорії громадян. Водночас, створення даної комісії ускладнило механізм реалізації права на пільги для інвалідів, встановлені для них законом. У зв'язку з цим виникає проблема перегляду принципу оподаткування і постачання спеціалізованих підприємств. Їм повинні бути надані інші механізми оподаткування, постачання сировиною і матеріалами. Інакше існує загроза самоліквідації спеціалізованих підприємств. Нині ситуація на цих підприємствах є дуже складною: суттєво скорочений штат працівників, які не можуть виконувати встановлену для здорових норму виробітку, практично ліквідована надомна праця. Крім того, відсутні

організаційно-правові форми захисту інтересів інвалідів стосовно збереження своєї трудової зайнятості на даних підприємствах.

Важливою проблемою є також те, що інваліди, які працюють на спеціалізованих підприємствах, існують в так званій замкненій соціосистемі. Спеціалізовані підприємства призначені для певних категорій інвалідів із значними втратами функцій організму (незрячі, з порушенням розумового розвитку і рухового апарату). Водночас, з нашої точки зору, працевлаштування інвалідів на спеціалізовані підприємства не можна розглядати як виняткову форму забезпечення зайнятості інвалідів і як фундамент, на якому ґрунтується вся політика по забезпеченню зайнятості інвалідів.

Перехід із спеціалізованої до звичайної форми зайнятості повинен бути метою політики держави у відношенні до інвалідів, проте на сьогоднішній день це відбувається украй рідко, що пояснюється наступними причинами:

- інваліди часто побоюються переміщення на основний ринок праці через можливу невдачу працевлаштування на ньому, після чого перед ними знову постане проблема отримання спеціалізованої роботи;
- особи з обмеженими фізичними можливостями можуть втратити певні пільги, які вони отримують, працюючи на спеціалізованому підприємстві;
- керівники спеціалізованих підприємств неохоче відпускають працівників, чий професіоналізм і продуктивність зросли настільки, що вони стали важливими для підприємства, приносячи певні прибутки;
- метою керівників спеціалізованих підприємств може бути досягнення певного рівня зайнятості інвалідів для отримання певних податкових та інших пільг, таким чином, вони зацікавлені в збереженні цих працівників, незважаючи на рівень продуктивності їх праці.

В цілому реформування економіки України негативно відобразилося на спеціалізованій зайнятості інвалідів. Фінансова скрута унеможливорює виплату робітникам-інвалідам навіть мінімально допустимої заробітної плати, надання їм різних пільг та здійснення професійної реабілітації. Особливо складно здійснювати таку діяльність для підприємств, які не мають державних дотацій.

Крім того, в умовах формування конкурентного середовища спеціалізованим підприємствам дуже складно працювати на рівних з іншими підприємствами, оскільки через відсутність коштів вони не мають можливостей здійснювати модернізацію свого устаткування, проводити маркетингові дослідження, рекламну діяльність. Спеціалізовані цехи і підприємства відчувають гостру нестачу інвестиційних коштів, що також призводить до їх значного відставання від конкурентів з приватного сектора. На наш погляд, з розвитком ринкових відносин спеціалізовані підприємства, прагнучі до підвищення конкурентоспроможності, стикатимуться з новими труднощами.

Зрозуміло, що низька продуктивність праці працівників-інвалідів збільшує собівартість продукції, а підвищення цін в умовах жорсткої конкуренції практично неможливе, тому прибутки спеціалізованих підприємств низькі. Крім того, підприємства інвалідів, зазвичай, велику увагу приділяють підтриманню соціальної сфери: утримують відділи реабілітації, медичні кабінети, бібліотеки, клуби, кімнати відпочинку, тому що соціальні стимули мають не меншу вагу у системі мотивації інвалідів до праці, ніж стимули економічного характеру. Таким чином, практика показує, що умови роботи організацій, які використовують працю інвалідів, набагато складніші за звичайні. Тому вони потребують підтримки з боку держави. Форми державної підтримки підприємств інвалідів можуть бути різними: пільгове оподаткування, грошові компенсації, державне замовлення, монополізація випуску окремих видів продукції, квотування закупівель, пільгове кредитування, бюджетне субсидування.

Найефективніша форма державної підтримки підприємств інвалідів – пільгове оподаткування. Вона дозволяє компенсувати частину витрат на виготовлення продукції і, відповідно, збільшити товарообіг, створювати нові робочі місця для інвалідів, зрештою підвищувати конкурентоспроможність підприємства. З нашої точки зору, для підвищення конкурентоспроможності робочої сили інвалідів варто стимулювати роботодавців до надання особам з обмеженими фізичними можливостями пріоритетного права на професійне навчання, що сприятиме і підвищенню конкурентоспроможності підприємства.

Наприклад, на сьогодні плата за навчання студентів, яких направляє на навчання підприємство, здійснюється з прибутку. На нашу думку, у випадку, коли це стосується навчання чи перенавчання працівника з інвалідністю доцільно ці кошти відносити на витрати на виробництво, що зменшить частину прибутку, що підлягає оподаткуванню.

Таким чином, спеціалізована зайнятість, що надає потенційні можливості для працевлаштування інвалідам, має переваги і недоліки.

В більшості випадків для працівника-інваліда спеціалізоване робоче місце є єдиною реальною можливістю отримати оплачувану роботу. В той же час для звичайних підприємств, на яких існують спеціалізовані види робіт і створені робочі місця для інвалідів, – це можливість отримати кваліфікованого і досвідченого працівника. Основними недоліками спеціалізованої зайнятості інвалідів є:

- заробітна плата на спеціалізованих підприємствах, як правило, дуже низька через недостатні або неправильні розподіли субсидій або через застарілі технології, погані робочі умови, недостатньої допомоги працівникам і т.д.;
- досить складно запровадити просту і справедливую систему визначення тих, хто потребує спеціалізованих видах робіт;
- наміри забезпечити інвалідів спеціалізованими видами робіт можуть суперечити прагненню підвищувати продуктивність праці на спеціалізованих підприємствах;
- спеціалізовані види робіт, хоча і необхідні для окремих груп людей, можуть привести до ізолювання працівників-інвалідів від інших категорій працівників і створити негативне уявлення або стереотип для суспільства в цілому.

До теперішнього часу держава не проявила своєї зацікавленості в збереженні спеціалізованих підприємств як інституту професійної реабілітації інвалідів, і, перш за все, тих осіб, які за станом здоров'я не можуть працювати у звичайних виробничих умовах.

Висновки. Таким чином, в період формування ринкових відносин гостро стоїть питання виживання спеціалізованих підприємств на ринку праці України і

забезпечення їх реабілітаційного статусу. На наш погляд, спеціалізовані підприємства й організації інвалідів мають певні перспективи в умовах ринкової економіки за умови безперешкодного отримання повноцінного державного замовлення, отримання безвідсоткових позичок і цільових кредитів на професійну підготовку працівників і модернізацію виробництва, отримання достатнього часу на повернення цих інвестицій, надання у власність землі й основних виробничих фондів, які використовують спеціалізовані підприємства.

Література

1. Статистичний бюлетень „Соціальний захист населення України у 2005 році”. – Київ: Держкомстат, 2006. – 68 с.
2. Статистичний бюлетень „Соціальний захист населення України у 2004 році”. – Київ: Держкомстат, 2005. – 62 с.
3. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / С.І. Бандур, Т.А. Заяць, В.І. Куценко та ін. За заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. – Черкаси.: Брама-Україна, 2006. – 760 с.
4. Проблеми зайнятості та розвитку ринку праці в гуманітарній сфері України / С.І. Дорогунцов, Б.М. Данилишин, В.І. Куценко, Е.М. Лібанова, С.І. Бандур // Гуманітарна сфера України: проблеми і шляхи формування. – К.: РВПС України НАН України, 2000. – 64 с.
5. Соціально-економічний механізм регулювання ринку праці та заробітної плати: кол. монографія / Д.П.Богиця, Г.Т.Куліков, М.В.Семикіна та ін. – К.: Інститут економіки НАНУ, 2001. – 300 с.
6. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Підручник. – К.: Знання, 2004. – 535 с.
7. Петюх В.М. Ринок праці: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 1999. – 228 с.
8. Колот А.М. Мотивація персоналу: підручник. – К.: КНЕУ, 2002. – 337 с.
9. Статистичний щорічник України за 2005 рік. – К.: Вид-во „Консультант”, 2005. – 576 с.